

Hoeveel broedende Paapjes *Saxicola rubetra* zijn er nog in Drenthe?

Arend J. van Dijk & Erwin Goutbeek

In 1998 is de Drentse broedpopulatie van het Paapje in Drenthe in kaart gebracht. Drenthe vormt het laatste grote bolwerk van Paapjes in ons land. Ondanks positieve geluiden hier en daar bestaat de indruk dat het met deze soort in Drenthe in het algemeen niet goed gaat. Vergelijking van recente telgegevens met die uit begin jaren negentig bevestigen dit beeld. In enkele gebieden met aangepast agrarisch beheer is (tijdelijk?) toename of stabilisatie vastgesteld. Het grillige aantalsverloop van Paapjes en het ontbreken van gegevens uit bepaalde delen van Drenthe bemoeilijken het trekken van conclusies. Om precies te weten hoe het gesteld is met het Paapje zijn in 1998 overal in Drenthe broedvogeltellers geïnformeerd en van speciale formulieren voorzien. Inmiddels zijn de kaarten geschut en weten we hoe deze soort van rode lijst er voor staat; niet best!

In Nederland is het Paapje voornamelijk broedvogel van heide, hoogveen, duinen en niet te intensief gebruikt cultuurland. De afgelopen decennia is de Nederlandse broedpopulatie sterk in aantal afgenomen en de verspreiding aanzienlijk ingekrompen. In verband hiermee prijkt het Paapje op de Nederlandse Rode Lijst van Bedreigde en Kwetsbare Vogelsoorten (Osieck & Hustings 1994). In onze buurlanden is dat ook het geval. In de meeste Midden- en West-Europese landen was tussen 1970 en 1990 sprake van sterke achteruitgang, maar in Oost-Europa en in Scandinavië, waar ongeveer 75% van de Europese populatie zit, lijkt de stand stabiel tot licht teruglopend (Tucker & Heath 1994). Het Paapje is trekvogel en overwintert in tropisch Afrika.

Meer dan de helft van de Nederlandse Paapjes broedt in Drenthe (van den Brink *et al.* 1996, van Dijk *et al.* 2000). Binnen Drenthe zijn de meeste Paapjes te vinden op graslanden in beekdalen en op heide en hoogvenen. Het grillige aantalsverloop en de verschillen in ontwikkeling tussen diverse en binnen biotopen in verschillende gebieden, alsmede het ontbreken van informatie uit flinke delen van Drenthe, maken het lastig een goed beeld te krijgen van de populatie-ontwikkeling en verspreiding in Drenthe. Tussen 1975-80 en 1990-95 liep de Drentse populatie terug van 800-1000 tot 300-500 paren. De terugval was het sterkst in het gewone boerenland, waar in de jaren negentig nog maar 10-15% van de Drentse populatie zat terwijl dat percentage in 1975-80 nog 75% bedroeg (Grotenhuis & van Os 1986). Langs de randen van heiden en hoogvenen wist deze tapuitachtige zich redelijk te handhaven of zelfs toe te nemen. Bescheiden winsten werden geboekt in grasland dat uit de reguliere productie was genomen. Om over recente informatie te beschikken is in 1998 een provinciale inventarisatie van het Paapje opgezet, onder meer aangekondigd in de WAD-Nieuwsbrief (jrg. 10, april-mei 1998). Reguliere tellers (SOVON-projecten) en verscheidene beheerders werden gevraagd speciaal te letten op broedgevallen van Paapjes en habitatkeuze. In dit artikel worden resultaten van deze inventarisatie gepresenteerd.

Drenthe platgelopen op Paapjes

De grote natuurgebieden Dwingelderveld, Bargerveen en Fochteloërveen (die laatste claimen we gemakshalve maar geheel voor Drenthe) en flinke stukken in Zuidwest-Drenthe, rondom Exloo en in de omgeving van Assen zijn in 1998, zoals dat al jaren het geval is, volledig op Paapjes geïnventariseerd (zie onder andere van Dijk *et al.* 1999b, van Dijk 2000, Feenstra & van Os 1999, Heinemeijer & van Dijk 1993, Kleine & van Eerde 1999, de Vries 1999). In 1998 zijn verder 21 proefvlakken van het Broedvogel Monitoring Project (BMP, van Dijk *et al.* 1999a) en 19 atlasblokken voor het Atlasproject voor Broedvogels onder de loep genomen. Speciaal in 1998 konden (delen van) de stroomdalen van het Eelder- en Peizerdiep, de Hunze, Drentse Aa (van Manen 1999), Ruiner Aa en Wold Aa, Oude Diep, Reest en het Schoonebekerdiep aan de lijst worden toegevoegd.

Op deze wijze werd bij benadering 68% van Drenthe en 91% van de potentieel geschikte Paapjes-habitats gedekt. Voor Paapjes ongeschikte habitats, zoals gesloten bos en bebouwing, zijn hierbij inbegrepen. Potentieel geschikte Paapjes-terreinen zijn gedefinieerd als gebieden ter grootte van ongeveer 5 x 5 km waar in de afgelopen twintig jaren ooit een populatie van 2 of meer paren heeft gezeten. De volgende potentieel geschikte gebieden zijn niet of onvolledig geïnventariseerd (Figuur 1; zie ook Figuur 229 in Van den Brink *et al.* 1996): Vries-Bunne, Eelde-Yde, Laaghalerveen, heide en vennen in boswachterij Grollo, Westerbork-Orvelte, Mantinge-Nieuw Balinge (delen van plan Goudplevier), Zweeloo-Wezup, Meppen-Sleen-Holsloot, Veenoord-Sleen, Holsloot-Dalen, Ruinerwold, Koekange, Veeningen-Echten-Zuidwolde en het oostelijke deel van het Schoonebekerdiep. Inventarisaties (atlasproject en dergelijke) tussen 1995 en 2000 hebben aangetoond dat in de meeste van deze gebieden geen grote aantallen Paapjes zitten. De kaart van Drenthe toont verder grote niet-onderzochte streken in de omgeving van Vries, bij Roden, Een, Norg, Assen, de noordelijke Hondsrug, omgeving van Smilde en Hoogeveen-Zuidwolde, delen van de veenkoloniën, alsmede grote delen van het gebied tussen Hoogeveen, Beilen, Emmen en de provinciegrens. Voor zover bekend hebben hier de laatste jaren nauwelijks of geen Paapjes gezeten.

Inventarisatie broedparen, biotoopkeuze en indicatie broedsucces

De methode van onderzoek komt in de meeste gevallen overeen met die van het Landelijke Soortonderzoek naar Zeldzame Soorten of BMP van SOVON (van Dijk & Hustings 1996), waarbij het gebied meermalen wordt bezocht op de beste tijd in het seizoen en op de dag. Speciaal voor het Paapje werd tellers verzocht minimaal tweemaal alle voor Paapjes geschikte terreinen in hun gebied af te werken tussen 1 en 20 mei en nogmaals tussen 21 mei en 15 juni. Tussen beide ronden moesten enkele dagen liggen. In begin mei werd als starttijd 5.00-5.30 uur aanbevolen en na half mei 4.30-5.00 uur. Het merendeel van de tellers heeft zich blijkens de formulieren aan de richtlijnen gehouden, maar niet altijd. Delen van het Hunzedal, Oude Diep, Ruiner Aa en de Reest zijn maar één keer of uitsluitend in juni bezocht, vaak aansluitend op nachtelijke Kwartelkoningen-inventarisaties. Uit ingestuurde gegevens blijkt verder dat zeker twaalf territoria van Paapjes zijn gebaseerd op eenmalige zang-waarnemingen tussen 11 en 25 mei. De ervaring in ZW-Drenthe heeft

geleerd dat dan in de meeste gevallen daadwerkelijk sprake is van een territorium. Dit is veel minder zeker het geval bij waarnemingen van individuen of (vermeende) paren in mei die geen territoriaal gedrag vertonen: dergelijke waarnemingen zijn dan ook niet gehonoreerd. Waarnemingen zijn gecheckt op dubbele opgaven.

Aangenomen wordt dat hier en daar in de meeste onderzoeksgebieden Paapjes aan de aandacht zijn ontsnapt. In vaste (grote) onderzoeksgebieden is dit naar alle waarschijnlijkheid door de systematische aanpak en terreinervaring minder het geval; dat geldt ook voor BMP-gebieden (hoge bezoekfrequentie). Er zijn geen aanwijzingen dat deze ondertelling grote vormen heeft aangenomen.

Tellers werd gevraagd aan te geven in welk terreintype territoriale Paapjes zijn waargenomen, wat hun favoriete zitplaatsen waren en of er aanwijzingen waren voor nest of jongen. Met deze vragen wilden we een indruk krijgen van de biotoopkeuze en kwaliteit van het biotoop. Tevens werd informatie gevraagd naar de mate van vochtigheid en status van het gebied (al dan niet reservaat). Er was keuze uit negen voorgeschreven biotooptypen. De resultaten konden worden ingevuld op een speciaal formulier (Bijlage 4). Van 17 gebieden werd (onvolledige) informatie ontvangen over het terreintype en broedsucces.

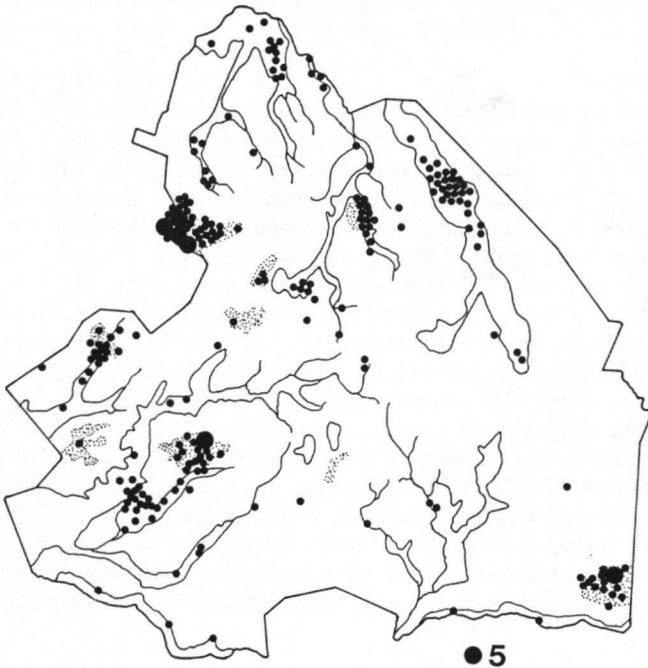

Figuur 1. Op Paapjes onderzochte gebieden in Drenthe (gearceerd) en niet-onderzochte maar potentieel geschikte gebieden (gestippeld); belangrijke gebieden zijn genummerd (Tabel 1). *Areas surveyed for breeding Whinchats (hatched) and potential breeding habitat not covered (dotted) in Drenthe in 1998; numerals indicate important regions (cf. Table 1).*

Resultaten

Aantal territoria

In 1998 werden totaal 267 territoria van Paapjes aan het papier toevertrouwd (Tabel 1). Het merendeel (87%) zat in tien clusters verspreid in de provincie (Figuur 2). Deze clusters liggen allemaal in grote heide- en hoogveengebieden en in beekdalen. Het Fochteloërveen spant de kroon met 66 paren, gevolgd door het dal van de Hunze (33) en de Drentse Aa (31). Het beekdalsysteem van het Drosten- en Loodiep scoort laag (3) en in mindere mate geldt dat ook voor de Oude Vaart (15). Bij het Drosten- en Loodiep ligt hieraan gebrekkig onderzoek ten grondslag. Langs de Drentse Aa bij het Balloërveld, langs de Vledder Aa bij het Doldersummer- en Wapserveld en langs Ruiner Aa bij het Dwingelderveld zitten de Paapjes op de overgang van heide naar beekdal. Buiten de clusters zijn nog 34 meest verspreid liggende territoria (13% van het totaal) gevonden, 22 in beekdalen, tien in heide- en veengebieden en twee in hoogveenontginningen (Vledderveen en Nieuw-Balinge).

Figuur 2. Verspreiding van territoria van Paapjes in Drenthe in 1998 in relatie tot het voorkomen van beekdalen en grote heide- en hoogveengebieden (gestippeld). *Distribution of territories of Whinchat in Drenthe in 1998 in relation to the distribution of valleys of rivers and streams and large heaths and moors (dotted).*

De 267 gevonden territoria vormen niet het Drentse totaal. In enkele niet-onderzochte gebieden kon het broedvoorkomen in 1995-97 of 1999-2000 worden vastgesteld. Voor de in 1998 niet geïnventariseerde gebieden is een schatting berekend uit de aantallen in dezelfde gebieden in de periode 1978-93 in *Broedvogels van Drenthe*. Toentertijd werd 15% van de Drentse populatie in deze gebieden vastgesteld. Als deze 15% ook voor 1998 wordt aangehouden komt dat neer op ongeveer 40 paren. Paapjes kunnen zich vrij plotseling vestigen in tot voor kort totaal ongeschikte gebieden, zoals in recent uit productie genomen en verruigde landbouwgronden en in jonge bosaanplant. Dit is onder meer vastgesteld langs het Eelderdiep en de Vledder- en Wapserveense Aa. In de omgeving van Laaghalerveen (inrichting militair oefenterrein) en in het gebied van Plan Goudplevier bij Nieuw-Balinge en Mantinge zijn de laatste jaren cultuurlanden uit de productie genomen en mogelijk hebben daar Paapjes gezeten die aan de aandacht zijn ontsnapt. In de veenkolonien en in het Hunzedal zijn Paapjes aangetroffen in hooguit enkele meters hoge jonge bosaanplant. In 1998 waren er naar schatting enkele tientallen hectare van dergelijke aanplantingen voor Paapjes geschikt, die maar zeer ten dele zijn afgezocht op Paapjes. Ook in de minder intensief op Paapjes geïnventariseerde gebieden zijn territoria gemist. Deze onduidelijkheden en onzekerheden leiden tot een Drentse schatting van 300-350 paren in 1998.

Terreinkeuze

Van 237 territoria (89%) is het biotooptype opgegeven. De helft van de Paapjes (n=117, 49%) werd gemeld in grasland, iets minder in heide en hoogveen (n=106, 45%) en verder nog 3% in verruigde percelen met pitrus en 3% in jonge aanplant van bos (Bijlage 1). De bezette graslanden lagen voor het overgrote deel in beekdalen. Binnen de categorie grasland zat ongeveer eenderde van de Paapjes in hooiland (35%) en een kwart (26%) in grasland met een afwisselende grasmatt, begreppeling en dergelijke. Kruidenrijke bermen en perceelsranden in overigens meestal intensief gebruikt grasland scoorden 26%, laat gemaaid graslanden 10% en eenvormig grasland 3%. Opsplitsing van het aantal territoria in heide- en hoogveengebieden in wel of niet vergraste vegetatie bleek niet goed mogelijk.

Het leeuwendeel (86%) van de gemelde territoria zat in reservaatgebieden in beheer bij Het Drentse Landschap, Natuurmonumenten of Staatsbosbeheer (Bijlage 2). Door interpretatieverschillen is opsplitsing tussen natuur- of graslandreservaten niet goed mogelijk. Buiten reservaten waren 32 territoria (14%) gesitueerd. Ruim de helft hiervan zat in het beekdal van de Ruiner Aa en het overgangsgebied van Ruiner Aa en Oude Vaart tussen Uffelte, Ruinen en Ruinerwold, waar nog veel kleinschalige en (in 1998) natte percelen waren. In het Hunzedal vielen vooral jonge bosaanplantingen in deze categorie. Enkele vestigingen buiten reservaten langs de Vledder- en Wapserveense Aa bijvoorbeeld staan in verband met tijdelijke verruiging van gewoonlijk intensief gebruikte percelen (als gevolg van familieruzie!).

Tabel 1. Aantal territoria van Paapjes in Drenthe in 1998, met aanduiding van belangrijkste gebieden. *Number of territories of Whinchats per region in Drenthe in 1998.*

Nr	Gebied	Aantal	Nr	Gebied	Aantal
1	Eelder- & Peizerdiep, totaal	22		Ruinerdijk Ruinen	2
	Tempelstukken Norg	5			
	Eenerstukken Een	2	6	Ruiner & Wold Aa, totaal	14
	Broekland Langeloo	1		De Hoorns Kraloo	2
	Peestermaden Peest	1		Benderse Ruinen	1
	Bolmert Leekstermeer	1		Achterma Ruinen	3
	De Marsen Eelde	3		Vledders Oldehave Ruinen	2
	Broekstukken Peize	1		Lange Weiden Ruinen	5
	Beelestukken Peize	2		De Koekoek Weerwille	1
	Weeringsbroeken Peize	4	7	Oude Diep, totaal	5
	Langmadijk Peizermade	1		Lentsche Veen Nieuw Balinge	1
	Peizerweering Eelderwolde	1		Pesserma Stuitfand	1
2	Drentse Aa, totaal	31		Lage Veen Zuidwolde	2
	Holmers Elp	1		Veeningerlanden Veeningen	1
	Hingsteveen, Hooghalen	1	8	Reest, totaal	3
	Amerdiep Amen	1		Schrapveen Paardelanden	1
	Geelbroek Ekehaar	6		De Pieperij Oud Avereest	1
	Anderschediep Rolde	1		Havixhorst De Wijk	1
	Rolderdiep Rolde, Anderen	8	9	Drosten- & Loodiep, totaal	3
	Eexterveld Anderen	2		Roonboom Zwinderen	1
	Gasterenschediep Gasteren	5		Oosterhesselerlanden Oosterh.	2
	Schipborgsche Diep Schipborg	1	10	Schoonebekerdiep, totaal	2
	Zeegserloopje Zeegse	1		Het Blik Schoonebeek	1
	Lappenvoort Paterswolde	3		Weijerswold Coevorden	1
	Oosterland Friescheveen	1	11	Fochteloërveen, Esmeer	66
3	Hunze, totaal	33	12	Witterveld Assen	3
	Zoersche Landen Exloo	2	13	Diependal, Hijkerfeld Oranje	2
	Ballastput Exloo	1	14	Dwingelderveld, totaal	23
	Branden Drouwenerveen	1		Dwingelose Heide	5
	De Bulten Gieterveen	2		Kraloër Heide	5
	Hooimaden Veenhof	2		Noordenveld	13
	Bonnerdijk Gieten	1	15	Oosterbos Bargerooosterveld	1
	Breeveen Eexterzandvoort	3	16	Bargerveen, totaal	24
	Ruschenbroeken Annen	1		Meerstalblok	14
	Duunschelanden Annen	15		Amsterdamscheveld	9
	Paardebroeken Spijkerboor	1		Schoonebekerfeld	1
	Tolbroeken Spijkerboor	3			
	Tussenwater Zuidlaren	1	5	Oude Vaart & Beilerstroom, totaal	15
4	Vledder & Wapserv. Aa, totaal	20		Elperstroom Elp	2
	Ronde Wei Wateren	1		Lheedermade Dwingeloo	2
	Oude Willem Diever	1		Rheebruggen Uffelte	3
	Doldersummerveld Doldersum	2		Zoere Venen Ansen	1
	Wapserveld, Doldersum	4		Klompemakerweide Ruinen	5
	Veenhuizerlanden, Doldersum	7			
	Veenhuizermade, Wapse	2			
	Schipsloot Vledderveen	1			
	Vledderlanden Frederiksoord	1			
	Westerzand Havelte	1			

Vochtige en natte terreinen zijn het meest in trek bij Paapjes. Vochtige omstandigheden werden veel gemeld in graslandgebieden in beekdal (n=74, 35%) en natte omstandigheden in heide- en hoogveengebieden (n=90, 43%). Langs de Vledder Aa, Grootte Diep (bij Norg), Ruiner Aa en Reest zaten ook veel Paapjes onder natte omstandigheden in de beekdalgraslanden. Vochtige en natte omstandigheden hangen nauw samen met de inrichting en het beheer. In veel gevallen gaat het om reservaten met een opgezette waterstand, waar graslanden laat worden gemaaid. Op enkele plaatsen vond extensieve runderbegrazing plaats. In 1998 hebben natte weersomstandigheden in het voorjaar het Paapje hier en daar mogelijk in de kaart gespeeld, zoals in de Lheedermade bij Dwingeloo, waar al jarenlang geen Paapjes meer waren aangetroffen (Kleine 1999). Droge gebieden zijn niet in trek bij Paapjes. Slechts enkele Paapjes zaten in droge sloten of bermen met kruidenruigte, soms midden in sterk ontwaterd akkerbouwgebied (Breevenen, Vledderveen).

In grasland maken Paapjes veel gebruik van zitplaatsen op hekpalen, afrasteringsdraden, kruiden en lage bomen en struiken. Hoge bomen en struiken zijn hier weinig opgegeven. Op heide- en hoogvenen zijn bomen en struiken meer favoriet dan kruiden, hekpalen en draden. Alleen in het Fochtelooërveen zaten Paapjes veel in hoge bomen en struiken, kennelijk bij gebrek aan andere geschikte zitplaatsen. Het aanbod aan gewassen en lokale omstandigheden bepalen in sterke mate de keuze van Paapjes. Voor hun voedsel (insecten), uitzicht (jachtwijze) en dekking (broedgelegenheid) moeten Paapjes de beschikking hebben over een afwisselende vegetatie met enige hoge uitstekende punten. Hekpalen en draden vormen een goed alternatief voor bomen en struiken, maar niet toevallig vormen deze palen en draden vaak perceelsscheidingen waar buiten het hek in bermen en langs randen vaak nog wel voldaan wordt aan de andere eisen (voedsel, nestgelegenheid) die het Paapje aan z'n omgeving stelt (zie ook Bijlsma 1992).

In 112 van de 166 onderzochte territoria zijn alarmerende Paapjes of uitgevlogen jongen vastgesteld. Of dit veel of weinig is valt moeilijk uit te maken. Dat hangt immers onder meer samen met de bezoekfrequentie en het tijdstip van onderzoek in het broedseizoen. In verscheidene gebieden is uitsluitend laat in het seizoen naar Paapjes gekeken, waardoor de kans groot is dat alleen nog Paapjes met geslaagde broedgevallen aanwezig zijn. Relatief gezien was het aantal waargenomen alarmerende Paapjes in de gebieden Vledder- en Wapserveense Aa, Oude Vaart, Ruiner Aa, Oude Diep, Reest, Drentse Aa en Dwingelderveld bovengemiddeld, terwijl de Eelder- en Peizermade, het Hunzedal en Fochtelooërveen lager dan gemiddeld scoorden.

Invulling van de categorieën bood respondenten enige ruimte voor interpretatie, maar in het algemeen kan worden geconcludeerd dat in 1998 vochtige en natte heide-, hoogveen- en graslandgebieden met een status als reservaat het meest in trek waren bij Paapjes. Binnen de categorie graslanden waren tevens de in de broedseizoen met rust gelaten vegetaties (hooiland, laat gemaaid, geschikte bermen en randen) favoriet.

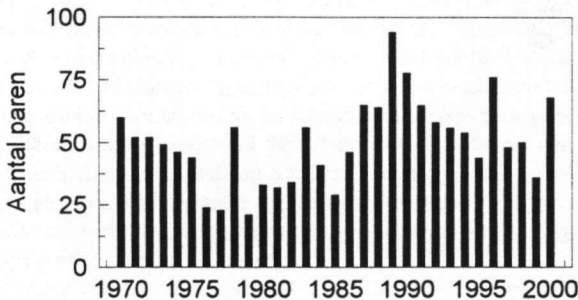
Discussie

De uitkomst van de inventarisatie van Paapjes in Drenthe in 1998 past in de afnemende teneur van de laatste decennia. In 1975-80 kwam het Drentse totaal uit op 800-1000 territo-

ria, in 1978-93 op 300-800 en in 1990-95 op 300-500 (van den Brink *et al.* 1996). In 1995 werd het aantal voor Drenthe op 300-400 territoria geschat (van Dijk *et al.* 1997). Sinds de eerste Drentse opname in de jaren zeventig is de stand meer dan gehalveerd. Blijkens de schatting van 300-350 territoria voor 1998 is die afname nog steeds niet gestopt.

Ondanks het feit dat Drenthe in 1998 niet voor de volle 100% is geïnventariseerd, kan de inventarisatie als een unicum worden beschouwd. Nooit eerder werd in één jaar tijd een vrij volledige opname van Drentse populatie gemaakt. Tot dusverre moesten we ons behelpen met Drentse totalen gebaseerd op deeltellingen en aanvullingen uit een periode van zes tot zestien jaren. De census in 1998 is misschien minder volledig geweest dan die in de periode 1978-93, maar effecten van cumulatie (toevoegingen uit andere jaren) kunnen voor 1998 worden uitgesloten. Cumulatie over een periode wekt al snel de suggestie van een opname in één jaar; bovendien worden nadelige trends verluierd (aan het begin van een telperiode vaak grotere aantallen present dan in laterer jaren).

Er zijn geen aanwijzingen voor grote telfouten in 1998 als gevolg van telomstandigheden. In het algemeen waren de omstandigheden voor inventariseren in mei gunstig en in juni minder gunstig (veel wind en regen); 1998 staat te boek als een extreem nat jaar en in verscheidene gebieden bleven percelen gras tot in juli ongemaaid (o.a. bij Uffelte, Ruinen, Doldersum en langs de Reest, Drentse Aa en Eelderdiep). In het algemeen zullen nattigheid en laat maaien eerder een gunstige dan ongunstige uitwerking hebben gehad op vestigingsmogelijkheden van Paapjes en detectiekans door inventariseerders. Uit langlopend onderzoek in diverse Drentse gebieden komt 1998 niet naar voren als een bijzonder goed of slecht jaar. In ZW-Drenthe en op het Dwingelderveld gezamenlijk telde de populatie in 1998 49 territoria, hetgeen exact het gemiddelde is voor de periode 1970-2000. Door de jaren heen zijn er forse populatieschommelingen (Figuur 3). De populatie-ontwikkeling is echter niet in alle Drentse gebieden hetzelfde. In het Fochteloërveen bijvoorbeeld scoort 1998 met 66 territoria bovengemiddeld (44-52 territoria in 1992-97, Feenstra & van Os 1999, H. Feenstra), terwijl de stand in de Eener- en Tempelstukken bij Norg (J. Lok) en in het Bargerveen de afgelopen tien jaren vrij stabiel is (22-35 territoria, de Vries 1999).

Figuur 3. Aantalsverloop van het Paapje in ZW-Drenthe en Dwingelderveld (gebieden 4, 5 en 14 gecombineerd) vanaf 1970. *Trend of Whinchat in SW-Drenthe and Dwingelderveld (areas 4, 5 and 14 combined) since 1970.*

De aantalsontwikkeling tussen 1975 en 1998 in de zestien Drentse gebieden afzonderlijk (Bijlage 3) laat in zes beekdalen (Oude Vaart, Ruiner Aa, Oude Diep, Reest, Drostendiep en Schoonebeekerdiep) een continue afname zien van in totaal 90%. In het Hunzedal is aanvankelijk sprake van 69% afname, maar tussen de tweede en derde periode blijft de stand hier stabiel op een laag niveau. In zes gebieden liggen de aantallen in alle periodes in dezelfde ordegrootte, zoals in de Eelder- en Peizermade en het Bargerveen. Vier van deze gebieden hebben een kleine populatie (Witterveld, Diependal, Hijkerveld, Oosterbos), terwijl in de Drentse Aa het aantal in de tussenperiode aanmerkelijk hoger is dan in de eerste en laatste periode. Drie gebieden vallen in de categorie toename. Langs de Vledder- en Wapserveense Aa is aanvankelijk sprake van forse toename (factor 4), maar de hoge stand wordt niet vastgehouden en valt terug naar een niveau van ongeveer een factor 2 van de beginstand. Op het Dwingelderveld bedraagt de toename tussen 1975-80 en 1978-93 een factor 2.5; het aantal in 1998 is slechts 3 territoria hoger dan in 1978-93. Het Fochtelooerveen is het enige gebied waar een continue toename is gemeten (factor 3.3).

De enorme afname in Drenthe als geheel komt vooral op het conto van beekdalen, met als koplopers het Drost- en Loodiep (zie ook Grotenhuis & van Os 1986), Schoonebeekerdiep en Oude Diep. Tot de categorie van desastreuze afname kunnen ook de cultuurlanden buiten de beekdalen worden gerekend en de ontginninggronden die inmiddels voor het grootste deel door Paapjes zijn verlaten. In de beekdalen van de Oude Vaart en Ruiner Aa (omgeving Uffelte-Ruinen en rand Dwingelderveld) alsmede in het Hunzedal (Duunsche-landen en omgeving) kon de schade nog enigszins worden beperkt door voor Paapjes gunstige veranderingen als instelling van reservaten, extensief beheer (laat maaien, kruidrijkdom) en mogelijk ook de gunstige (natte) omstandigheden in 1998. Voor de Eelder- en Peizermade, Drentse Aa en Vledder- en Wapserveense Aa geldt dit ook, maar hier kon verlies sterk worden beperkt of zelfs worden omgezet in winst. In heide- en hoogveengebieden heeft het Paapje in het algemeen terreinwinst geboekt: van 1975-80 tot 1998 liep het aantal territoria op van 74 naar 122 en het aandeel ervan in Drenthe van 10% naar 40%. Waarschijnlijk is vernatting hierbij het toverwoord. Daarnaast heeft ook het opener worden/maken van de heide- en hoogveenterreinen door sterfte (vernatting) of verwijdering van dichte opslag en bosschages positief gewerkt.

Voor effecten van ongunstige omstandigheden in Afrikaanse overwinteringsgebieden van het Paapje (Bastian & Bastian 1996) bieden Drentse gegevens nauwelijks houvast. Deze effecten zijn er vast wel, maar worden waarschijnlijk overtroefd door regionale ontwikkelingen: zie sterke afname in cultuurland en stabiel of toename op heide- en hoogvenen.

Het is duidelijk waar de schoen voor het Paapje het meest wringt: in de intensivering van het agrarisch gebied. In de reguliere agrarische graslanden moeten Paapjes thans met een lampje worden gezocht. Grootschalige, intensief gebruikte, verdroogde agrarische vlaktes met een eenvormige grasmat en nauwelijks kruidenruigte in bermen en randen bieden geen plaats aan Paapjes. Zodra in dergelijke gebieden enige ruimte wordt gegeven aan ruigtekruiden langs randen en in bermen of door verruiging van enkele percelen (uit productie nemen), dan blijken zich daar soms Paapjes te vestigen.

Ontwikkelingen in cultuurlanden die uit productie zijn genomen, stemmen gunstig. Maar het is de vraag of het Paapje hier op de lange termijn baat bij heeft. In veel uit productie

genomen cultuurlanden vindt als beheersmaatregel verschraling plaats, dat wil zeggen dat meestal door maaien of begrazen mineralen worden afgevoerd. Op den duur ontstaan er vrij structuurarme, heischrale vegetaties gedomineerd door voornamelijk lage grassen en kruiden. Dergelijke vegetaties zijn minder in trek bij Paapjes. Langs de Vledder- en Wapserveense Aa (Doldersum, Wapse, Polder ten Kate), Oude Vaart (Rheeburgen, Zure Venen) en op het Dwingelderveld (Noordenveld) is geconstateerd dat Paapjes in de eerste fase van verandering met veel ruigtekruiden als zuring, distel en fluitekruid flink in aantal kunnen toenemen (zie ook Bijlsma 1992). Maar na enkele jaren voortschrijdende verschraling, waarbij ruigtekruiden langzaam maar zeker verdwijnen, neemt het aantal Paapjes af of trekken ze zich terug op (ruige) randen en bermen. Dit kan worden versterkt door eenvormig en vaak relatief grootschalig graslandbeheer in reservaten, waarbij alle percelen op dezelfde wijze en op hetzelfde moment worden gemaaid of begraaasd. Ook in het stroomdal-landschap van de Drentse Aa lijkt een dergelijke ontwikkeling op te treden. Willem van Manen (1999) merkt hierover op dat "Ons beeld van Paapjes in schrale en bloemrijke hooilanden zou wel eens een misvatting kunnen zijn. De plekken waar nu nog Paapjes voorkomen kenmerken zich door aanwezigheid van ruigtekruiden als akkerdistel, ridderzuring en fluitekruid".

In beekdalen, maar ook in andere geschikte cultuurlanden is vernatting, kleinschaligheid en afwisseling het parool. Kleinschaligheid en afwisseling kan worden bewerkstelligd door bijvoorbeeld verschillend graslandbeheer per perceel of groep van percelen en desgewenst onregelmatige roulatie daarin. Het ene perceel laat maaien (maar niet stijf tegen de randen aan) en verschralen, het andere zeer extensief begrazen en weer een ander perceel laten verruigen, bijvoorbeeld door geregelde bemesting met ruige stalmest. In het bijzonder in brede bermen, langs randen en op perceelscheidingen kunnen ruigten met kruiden, braam en opslag van struiken en bomen ontstaan; eldorado's voor Paapjes. Andere opties zijn het langer vasthouden van de fase van verruiging, steeds weer nieuwe percelen uit de productie nemen of percelen afwisselend enige jaren in en uit de (intensieve) productie nemen.

Of het Paapje zich in Drenthe op eigen kracht kan redden, is de vraag. Ernst Oosterveld (1999) suggereert dat het Paapje zich alleen kan handhaven door immigratie. De productie van jongen in zijn onderzochte graslandreservaat Geelbroek bij Assen zou onvoldoende zijn om de stand op peil te houden, maar gezien zijn werkwijze (geen nestvondsten, aantal uitgevlogen jongen per paar tellen) is het onzeker of zijn conclusie gerechtvaardigd is. Een kleine steekproef op het Noordenveld (8 paren, 10 nesten) in 1998 wijst echter eveneens in de richting van achterblijvende reproductie (van Eerde 1998). De populatie zou dan vooral in stand worden gehouden door instroom van Paapjes uit andere populaties, zoals uit het naburige Noord-Duitsland of Scandinavië (doortrekkers blijven onder gunstige omstandigheden in Drenthe hangen), maar daarvoor zijn geen harde bewijzen. Deze redenering gaat dan vooral op voor het cultuurland, want op de Drentse heide en hoogveengebieden is de stand na vernatting stabiel of toenemend (eigen jongenproductie houdt de zaak op peil?). Mogelijk dat deze gebieden (mede) de recrutering van broedvogels in cultuurlanden elders in Drenthe verzorgen.

Er is nog hoop voor het Paapje in Drenthe. Gezien de desastreuze ontwikkelingen in de afgelopen decennia is het 'kantje boord', wat betreft maatregelen 'haasje repje'.

Dank We kregen in 1998 van velen gegevens (met aanduiding van gebied, zie Figuur 1): H. van Berkel (16), E. Bernardus (7), R.G. Bijlsma (4), R. Blaauw (1), E. Bloeming (16), D. de Boer (1), G. Bril (16), D. Bruins Slot (9), E.F.J. van Bruggen (1), A.J. van Dijk ((3, 4, 6, 7, 8), B. Dijkstra (6, 9), R. Dillerop (12), Het Drentse Landschap (4, 5, 8), K. van Eerde (14), H. Feenstra (11), P.B. Gelderloos (10), E. Goutbeek (9), J. Grotenhuis (5), K. Heeres (1), A. Hoving (15), W. Hovinga (1), K. Jager (2), J. Kleine (5, 6, 14), KNNV VWG Assen (P.R. Klomp)(2, 13), J. Lok (1), W. Van Manen (2), E. Menkveld (1, 2), H.A. Moorlag (7), Natuurmonumenten (1, 2), F. van der Noord (1, 2), B.L.J. van Os (2), R. Penninx (2, 3), R. Popken (1), J. de Roos (4), W. de Ruiters (1), J. Santing (3), J. Smit (5, 14), H. Sloots (16), M. Snip (1), H. Spoelder (5), W. Spoelder (13), Staatsbosbeheer (1, 2, 4, 14, 16), E. Thomas (5), F.A. van Vemden (4, 5), J. de Vries (16), Y. De Vries (2), K. Vogt (1), VWG De Koperwiek (13) en P.A. Zuidhof (1). Allen zeer bedankt voor hun inzet en gegevens!

Summary: How many Whinchats *Saxicola rubetra* still breed in Drenthe?

Breeding bird surveys in Drenthe (2681 km²) in 1975-80 and 1990-95 revealed resp. 800-1000 and 300-500 Whinchat pairs, i.e. >50% of the Dutch population. Whereas 75% of the breeding pairs in 1975-80 was residing in farmland, this proportion had declined to 10-15% in 1990-95. Earlier censuses covered a series of years (totals being obtained by summing regions and highest annual counts/region), therefore likely obscuring the degree of the decline. To counter such effects, a survey was instigated in 1998, during which 68% of the entire province was covered (Fig. 1). Of Whinchat-suitable habitats, 91% was covered, i.e. heaths, moors, valleys of rivers and streams, and nature reserves.

The survey revealed 267 territories (Fig. 2). Given the quality and area of non-covered regions, this total amounts to an estimate of 300-350 pairs for Drenthe in 1998. Grasslands (49%) and heaths and moors (45%) accounted for the majority of pairs, with much smaller numbers in fallow land (3%) and forestry plantations (3%) (Appendix 1). Single-species grassland was largely avoided; hayfields (35%) and grasslands with high botanical diversity (26%) were favoured. Intensively farmed grasslands were thinly occupied when sufficient herbage-rich ditches and roadsides were available (26%).

Whinchats had almost disappeared from farmland by 1998; 86% of all pairs were located in nature reserves, the remaining pairs mainly in wet parts of regular farmland where intensity of farming practices was relatively low. This is strikingly different from findings in 1975-80, when the majority of Whinchats still bred in regular farmland. Even in nature reserves, Whinchats favoured moist and wet parts (Appendix 2). The presence of sitting posts high seemed to be important as well (Appendix 2); open stretches of farmland were avoided.

In 112 out of 166 territories, alarm-calling adults or fledglings were recorded. Several local studies seem to indicate that reproduction is poor, and probably does not suffice to guarantee a stable population. This needs further substantiation.

Literatuur

- Bastian A. & Bastian H.V. 1996. Das Braunkehlchen. Aula Verlag, Wiesbaden
Bijlsma R.G. 1992. Habitatgebruik van Paapjes *Saxicola rubetra* in extensief en intensief beheerde cultuurgraslanden. Drentse Vogels 5: 51-61.

- van den Brink H., van Dijk A., van Os B. & Venema P. 1996. Broedvogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen.
- van Dijk A.J. & Hustings F. 1996. Broedvogelinventarisatie kolonievogels en zeldzame soorten (handleiding Landelijk Soortonderzoek Broedvogels). SOVON, Beek-Ubbergen.
- van Dijk A.J. 2000. Broedvogels van Rheebruggen 1968-99. Het Drentse Landschap, Assen.
- van Dijk A.J., Boele A., Hustings F., Zoetebier D. & Meijer R. 1999a. Broedvogel Monitoring Project Jaarverslag 1996-97. SOVON-monitoringrapport 1999/03. SOVON, Beek-Ubbergen.
- van Dijk A.J., Hustings F., Siedsema H. & Meijer R. 1997. Kolonievogels en zeldzame broedvogels 1995. SOVON-monitoringrapport 1997/06. SOVON, Beek-Ubbergen.
- van Dijk A.J., van Vemden F.A., Hilbrands J.H. & de Roos J. 1999b. Broedvogels van het Holtin-gerveld, Havelte 1993-98. Rapport, Uffelte.
- van Dijk A.J., van der Weide, M. Zoetebier, D. en Plate C. 2000. Kolonievogels en zeldzame broedvogels 1998. SOVON-monitoringrapport 2000/04. SOVON, Beek-Ubbergen.
- van Dijk A.J. & van Os B.L.J. 1982. Vogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen.
- van Eerde K. 1998. Het Paapje *Saxicola rubetra* als broedvogel van extensief gebruikt cultuurland in het Dwingelderveld. Drentse Vogels 11: 51-56.
- Feenstra H. & van Os B. 1999. Inventarisatierapport 1995-97 vogels, reptielen, amfibieën en zoogdieren in het Fochteloërveen. Rapport, Fochteloer/Assen.
- Grotenhuis J.W. & van Os B.L.J. 1986. Sterke achteruitgang van het Paapje *Saxicola rubetra* als broedvogel in Drenthe. Limosa 59: 57-60.
- Glutz von Blotzheim U.N. & Bauer K.M. 1988. Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 11/I. Aula-Verlag, Wiesbaden.
- Heinemeijer H.D. & van Dijk A.J. 1993. Vegetatie en avifauna van het Doldersummerveld. Stichting Het Drentse Landschap, Assen.
- Hustings M.F.H., Kwak R.G.M., Opdam P.F.M. & Reijnen M.J.S.M. (red.) 1985. Vogel-inventarisatie. Pudoc, Wageningen / Vogelbescherming, Zeist.
- Kleine J. & van Eerde K. 1999. Fauna-inventarisatie Dwingelderveld en omgeving 1998. Rapport, Dwingeloo.
- Kleine J. 2000. Fauna-inventarisatie Dwingelderveld en omgeving 1999. Rapport, Dwingeloo.
- van Manen W. 1999. Broedvogels van het stroomdallandschap 'de Drentsche A' in 1998. SOVON-inventarisatierapport 99/08. SOVON, Beek-Ubbergen.
- Oosterveld E. 1999. Reproductief succes en immigratie bij het Paapje *Saxicola rubetra* in Geelbroek (Drenthe): sleutels tot voor- en achteruitgang. Limosa 72: 143-150.
- Osieck E.R. & Hustings F. 1994. Rode Lijst van Bedreigde en Kwetsbare Vogelsoorten in Nederland. Vogelbescherming Nederland, Zeist.
- Tucker G.M. & Heath M.F. (eds.) 1994. Birds in Europe: their conservation status. (Bird-Life Conservation Series no. 3), BirdLife International, Cambridge.
- Vries J. de 1999. Broedvogelkartering 1998 Bargerveen. Staatsbosbeheer, Zwartemeer.

Adres: Anserweg 8, 7985 PB Uffelte.

Bijlage 1. Habitatkeus van Paapjes in Drenthe in 1998 (gebiedsnummer, cf. Fig. 1). *Habitat choice of Whinchats in 14 regions in Drenthe (cf. Fig. 1) in 1998. Habitats are: 1. Heaths and moors, 2. Rough farmland with Juncus effusus, 3. Hayfields (unmowed in June), 4. Grassland mowed in 20-31 May, 5. Herbage-rich roadsides, edges in grassland, 6. Grassland with high botanical diversity, many ditches, 7. Single-species homogeneous grassland, 8. Young forestry plantations.*

Gebied Area	1	2	3	4	5	6	7	8	9	11	12	13	14	16	Totaal
1. Heide, hoogveen + grassen	-	-	-	5	-	-	-	-	-	63	3	1	10	24	106
2. Verruigd boerenland + pitrus	-	2	-	3	-	-	1	-	-	2	-	-	-	-	8
3. Hooiland (ongemaaid juni)	8	2	10	9	3	3	-	3	1	1	-	-	1	-	41
4. Grasland (20-31 mei gemaaid)	-	1	2	1	3	4	1	-	-	-	-	-	-	-	12
5. Randen + kruiden in grasland	1	5	3	1	3	4	2	-	-	-	-	1	10	-	30
6. Afwisselend grasland	12	2	10	1	1	3	-	-	-	-	-	-	1	-	30
7. Eenvormig grasland	-	2	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	4
8. Jonge bosaanplant	-	-	5	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6
Totaal Total	21	14	30	20	11	14	5	3	1	66	3	2	23	24	237

Bijlage 2. Status en mate van vochtigheid van terreinen waarin 233 territoria van Paapjes zijn vastgesteld in Drenthe in 1998 (gebiedsnummer cf. Tabel 1). Tevens is zitplaatsgebruik van Paapjes aangegeven (- niet of nauwelijks, ○ soms, ● vaak) en het aantal territoria (n=166) met oudervogels en uitgevlogen jongen. *Distribution of Whinchats in 1998 in nature reserves (A) and elsewhere (B), and in dry (C), moist (D) and wet areas (E). Use of sitting posts (- = not at all or hardly, ○ = infrequently, ● = frequently) as follows: (F) trees/shrubs >2 m high, (G) trees/shrubs <2 m high, (H) herbage and (I) poles and wire. As a measure of breeding success, the number of alarm-calling Whinchat-pairs (K) and the number of pairs with fledglings (L) is shown for 166 territories (J).*

Gebied Area	1	2	3	4-5	6-8	9	11	13	14	16	Totaal
A. Natuur/graslandreservaat	18	12	25	19	10	1	66	1	25	24	201
B. Niet in reservaat	-	-	5	5	17	2	-	-	3	-	32
C. Droog	-	-	2	1	3	-	-	-	2	?	8
D. Vochtig	12	12	25	6	16	3	-	-	8	6	88
E. Nat	6	-	3	17	8	-	66	1	18	18	137
F. Bomen en struiken >2 m	○	-	○	○	○	-	●	-	○	?	
G. Bomen en struiken <2 m	-	○	●	●	●	-	●	○	●	?	
H. Kruiden	●	○	●	●	●	-	○	-	●	?	
I. Hekpalen, (prikkel)draad	●	●	●	●	●	●	○	-	●	?	
J. Aantal bekeken territoria	11	4	30	24	25		63	?	9	?	166
K. Terr. met alarmerende Paapjes	4	4	16	18	21		41	?	8	?	112
L. Terr. met uitgevlogen jongen	2	3	1	15	15		7	?	3	?	47

Bijlage 3. Aantal territoria van Paapjes in 1975-98 (van Dijk & van Os 1982), 1978-93 (van den Brink *et al.* 1996) en 1998 (dit artikel). Voor gebiedsnummers, *cf.* Figuur 1. *Number of territories of Whinchat in Drenthe in three episodes in 1975-98; see Fig. 1 for numbered regions.*

Gebied Area	Aantal territoria Number of territories		
	1975-80	1978-93	1998
1 Eelder- en Peizerdiep	26	19	22
2 Drentse Aa	38	50	31
3 Hunze	106	33	33
4 Vledder- en Wapserveense Aa	9	40	20
5 Oude Vaart en Beilerstroom	46	35	15
6 Ruiner- en Wold Aa	48	44	14
7 Oude Diep	45	31	5
8 Reest	15	5	3
9 Drosten- en Loodiep	198	34	3
10 Schoonebeekerdiep	50	13	2
11 Fochtelooërveen, Esmeer	20	47	66
12 Witterveld	4	1	3
13 Diependal, Hijkerveld	0	3	2
14 Dwingelderveld	9	20	23
15 Oosterbos	3	1	1
16 Bargerveen	28	27	24
Subtotaal Subtotal	645	403	267
Elders in Drenthe/Elsewhere	117	65	40
Totaal Total	762	468	307

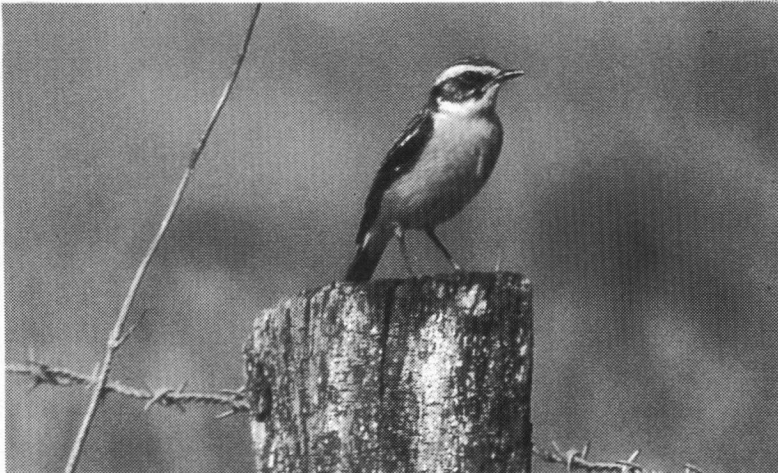

Foto. Volwassen mannetje Paapje, Camphuispolder bij Paterswolde, april 2000 (A. van der Zijpp). *Typical posture of male Whinchat, northern Drenthe.*

Bijlage 4. Formulier biotoop en broedsucces, gebruikt voor de telling van Paapjes in Drenthe in 1998. Census form used for the Whinchat-census in 1998.

FORMULIER BIOTOOP EN BROEDSUCCES PAAPJE 1998

WAD

GEGEVENS OVER DE WAARNEMER

NAAM _____
 ADRES _____
 POSTBODE _____
 WOONPLAATS _____
 TELEFOON _____

NAAM TELGEBIED: _____

ATLASBLOK(KEN): _____

FORMULIER Z EN KAART INVULLEN EN MEESTUREN !

TYPE GEBIED	TOTAAL AANTAL TERRITORIA	AANTAL TERRITORIA WAARIN ALARMERENDE OUDERS ZIJN WAARGENOMEN	AANTAL TERRITORIA WAARIN UITGEVLOGEN JONGENS ZIJN WAARGENOMEN
HEIDE MET GRASSEN	_____	_____	_____
HEIDE VRIJWEL PUUR GRASSEN	_____	_____	_____
VERKRUIGD PERCEEL MET PITRUS	_____	_____	_____
HOOGLAND, IN JUNI NOG NIET GEMAARD	_____	_____	_____
LAAT GEMAARD (20-31 MEI) GRASLAND	_____	_____	_____
BERM, PERCEELSRAND MET KRUIDEN (FLUTTEKRUID, ZURING E.D.) IN GRASLAND	_____	_____	_____
GRASLAND MET AFWISSELLENDE GRASMAT, GREPPELS E.D. (O.A. BOTER-, PINKSTER-, PAARDEBLOEM)	_____	_____	_____
GRASLAND MET EENVORIGE GRASMAT	_____	_____	_____
JONGE AANPLANT VAN BOS	_____	_____	_____
OVERIG GEBIED (KORTE OMSCHRIJVING): _____	_____	_____	_____

AANVULLING OP TYPE GEBIED

OP OVERGANG VAN HEIDE NAAR CULTUURLAND	_____	_____	_____
IN NATUURRESERVAAT	_____	_____	_____
IN GRASLANDRESERVAAT	_____	_____	_____
NIET IN RESERVAAT	_____	_____	_____

INDICATIE VOCHTIGHEID VAN HET GEHELE TELGEBIED (EEN VAKJE AANKRUISEN):

DROOG GEBIED: NAUWELIJKS OF GEEN WATER IN SLOTEN	☐
VOCHTIG GEBIED: WATER IN MEESTE SLOTEN	☐
NAT GEBIED: WATER LOKAAL EN/OF BUNA OP MAATVELD	☐

WAARGENOMEN ZITPOSTEN VAN PAAPJE IN HET GEHELE TELGEBIED (AANKRUISEN):

	NIET	SOMS	VEELVULDIG
BOMEN EN STRUIKEN HOGER DAN 2 M.	☐	☐	☐
BOMEN EN STRUIKEN LAGER DAN 2 M.	☐	☐	☐
KRUIDEN	☐	☐	☐
HEKPALEN, (PRIKKEL)DRAAD	☐	☐	☐

FORMULIER(EN) EN KAART(EN) IN JUNI-AUGUSTUS OPSTUREN (ZONDER POSTZEGELS) NAAR:
 SOVON-DISTRICTSCOORDINATOR ERWIN GOUTBEEK, ANTWOORDNUMMER 2505, 6373 ZX BEEK-UBBERGEN